

4. ՊԵՂՈՒՄՆԵՐՈՎ ՀԱՅՏԵԱՔԵՐՎԱԾ ԻՐԵՐԸ

Մետաղե իրեր.—Գառնի ամրոցի միջնադարյան շերտերի պեղումների ժամանակ հայտնարեցվել են զգալի քանակությամբ մետաղե իրեր և առարկաներ, պարաստված երկաթից, պղնձից և բրոնզից: Մետաղե իրերի թվում կան դործիքներ, զենքեր, սի քանի հարսարանքների մնացորդներ, պայտեր, դամեր, դարդեր և այլն:

Այս ամենը ցույց են տալիս մետաղի ու մետաղագործության դերն ու նշանակությունը միջնադարյան գյուղաքաղաքի ընակչության տնտեսության և կենցաղի մեջ: Խոշոր դեր էին խաղում մանավանդ, երկաթի մշակման հսկայական արհեստները, որը պարզ երևում է նաև Գառնիի պեղումներով հայտնարեցված հնագիտական նյութի շնորհիվ:

Երկաթե իրեր.—Վաղուց ի վեր երկաթը վճռական նշանակություն էր ունենում ընակչության տնտեսության և կենցաղի մեջ: Նրանից էին պատրաստում ռազմական դործիքներ, զենքեր, հարմարանքներ և այլ իրեր:

Նկ. 5. Մանգաղ

Գառնիում գտնված երկաթե դործիքների թիվը մեծ չէ, սակայն, զրանք ուշադրավ են իրենց կիրառական նշանակությամբ և ձևերով:

1950 թ. ամրոցի հյուսիսային 4-րդ աշտարակի մոտ 2 մետր խորության վրա գտնվեց X—XI դարերի մի մանգաղ, (№ 1964/189), որը հիմքի և ծայրի մասերում թերի է, ընդհանուր երկարությունը (5,5 սմ) ու ընդհանուր զանգվածը (նկ. 5):

1956 թ. Գառնիի հեթանոսական տաճարին կից VII դարում կառուցված կլոր եկեղեցու հիմքերից ոչ հեռու և նրանց հավասար խորության վրա, վաղ

միջնադարյան շերտում գտնվեց մի ամբողջական ուրագ, որի կոթառը դեռևս շատ հաստ չէ և աղեղնաձև տեսք ունի (տախտ. XII): Կոթառի վերին մասը ակոսով ու երկու կողմից գուրս ընկնող հավելվածներով սահմանագծվում է ցածի մասին: Այս ուրագն ունի ուրույն ձև, սակայն ավելի մոտ է ժամանակակից քաղհանի թաքուջակներին, (թեևս դորժածվել է իբրև այդպիսին), քան ուրագներին:

Բարեբախտաբար հնարավորություն ունենք այս վաղ միջնադարյան (VII դ.) ուրագը համեմատելու ուշ միջնադարյան (XV—XVI դդ.) մի ուրագի հետ, որը գտնվել է 1952 թ. ամբողջի մուտքի մոտ ներսի կողմից: Այս երկրորդ ուրագից գտնվել է միայն կոթառը (№ 1966/85), իսկ կտրիչը կոթառի հետ միացման տեղից չարգվել է և չի գտնվել:

Բնորոշը սակայն հենց ուրագի կոթառն է, որը արտաքուստ արդեն ստացել է խորանարդի ձև և ոչնչով չի ասարբերվում մեր օրերում գործածվող ձևեր ուրագի կոթառից: Ուշագրավ է, որ Դվինում XI—XII դարերի շերտում գտնված ուրագը (№ 1905/50) տարբերվում է Գառնիի, Ինչպես վաղ միջնադարյան, նույնպես և ուշ միջնադարյան ուրագներից և իր ձևով, մի անցողիկ միջին տեղ է գրավում՝ նրանց համեմատությամբ:

1950 թ. արևելյան 4-րդ աշտարակի մոտ գտնվեց մի երկաթե փոքրիկ մուրճ (№ 1964/182), որի կոթը նույնպես երկաթ է և միաձույլ է մուրճի դվիի հետ: Մուրճի ծայրը դրի բերանի պես ապիակ է, իսկ հիմքը հարթ է և ունի քառակուսի կարվածք: Այս մուրճը հարմար է ոսկե, արծաթե և պղնձե իրեր, դարձեր պատրաստելու և դրվագելու համար, ուստի համարում ենք ոսկերչի մուրճ (նկ. 6ր):

1950 թ. դանված մի իր (№ 1964/183) ցածում լայնացող կտրիչ-բերան ունի, իսկ վերևից չարգված է թևերև կոթառի մոտ: Հնարավոր է, որ դա քարտաշի փոքրիկ կացնի կտրիչը լինի (նկ. 6դ):

1950 թ. գտնված մի ուրիշ իր ունի դրի ձև, (№ 1964/188), սակայն երկաթը շատ է մաշված, ուստի այս ենթադրությունը կարող է թեական համարվել (նկ. 6զ):

1954 թ. III դարի բաղնիքի հատակից 60 սմ վերև հողի լիցքի մեջ գտնվեց երկաթե իր (№ 1968/26), որը 6 սմ երկարությամբ, սրածայր շատ հասա դամի տեսք ունի, քիչ լայնացող գլխիկի տակ թել կապելու հարմար նեղացող վզով և 1.5 սմ տրամագիծ ունեցող բոլորակ կտրվածքով: Հավանաբար դա որմնադրի ուղղալարի ծայրի կախիչ է, որով որմնադիրը որոշում էր շարվող պատի—մակերեսի ուղղահայաց լինելը (նկ. 6ե):

Ոսկերիչ արհեստավորի գործիք է նաև երկու ծայրից տափտկ ու սուր մի երկաթե ձող (№ 1865/133), որով ոսկերիչը կարող էր փորագրություններ պատարկ ոսկուց կամ արծաթից պատրաստվող իրերի վրա (նկ. 6զ):

1950 և 1951 թթ. Գառնիում գտնվել է նաև մեկական մկրատ, ավելի ճիշտ մկրատի մնացորդներ: 1950 թ. գտնվածը (№ 1964/85) մկրատի միջին մասն է միացնող դամով կտրիչների և թեերի մնացորդներով: Այս մկրատը, որը գտնվել է երկու մետր խորության վրա հողի լիցքի մեջ, իր թեերի լայն բացվածքով և կտրիչի հետ միանալու ձևով տարբերվում է Գառնիի մյուս մկրատից (որը գտնվել է ուշ միջնադարյան շերտում՝ 0,5 մետր խորության վրա), ինչպես և Դվինում XII—XIII դարերի շերտում գտնված մկրատներից, ժամանակով նրանցից ավելի հին է և կարող է պատկանել VII—IX դարերին (նկ. 6է):

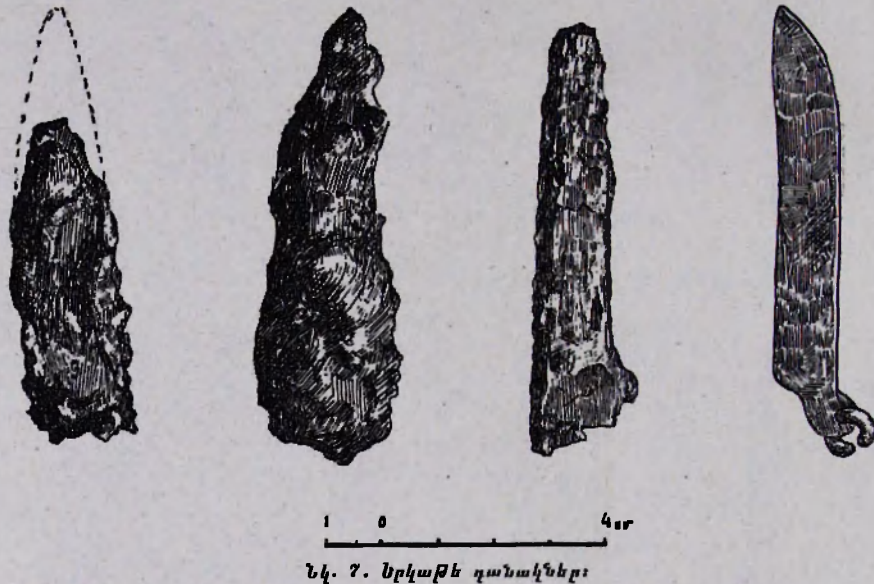
Նկ. 6. Նրկտթև գործերն են՝ 1) ուրադի կոթառ, 2) ոսկերչի մուրճ, 3) քարտաշի ուրադի կտրիչ, 4) գուր, 5) ուղղալարի էախիչ, 6) ոսկերչի փորագրական գրիչ, 7) մկրատի մի մասը:

Երկրորդ մկրատից պահպանվել է միայն մի թերթ՝ ծայրը փոքր ինչ կոտրված (№ 1965/125)։

1951 թ. հյուսիսային երկրորդ աշտարակի մոտ գտնվեցին երկաթե տափակ, հարթ ճյուղերով մի փոքրիկ ունեկի մնացորդները (№ 1965/204)։

Գտնվել են նաև երկաթե ձողեր և շաա մաշված այլ բեկորներ, որոնք կարող էին գործիքների կամ գեների մասեր լինել, սակայն այնքան վատ են պահպանված, որ որոշակի ոչինչ ասել հնարավոր չէ։

Գտնվում հայանարեբված երկաթե գործիքների թվին կտրելի է գասել և դանակները, որոնք երկու ափսի են՝ չծավոզ դանակներ, որոնք դաշույնի տեսք ունեն, ըայց շատ ավելի փոքր են նրանցից (№ 1964/155), (№ 1967/79), (№ 1967/88) և ծավոզ գանակներ, որոնք կոթի հետ միանում էին լեզվակը հիմքի վրա արված անցքի մեջ ագուցվող գամով (№ 1964/149)։

Նկ. 7. Երկաթե դանակներ։

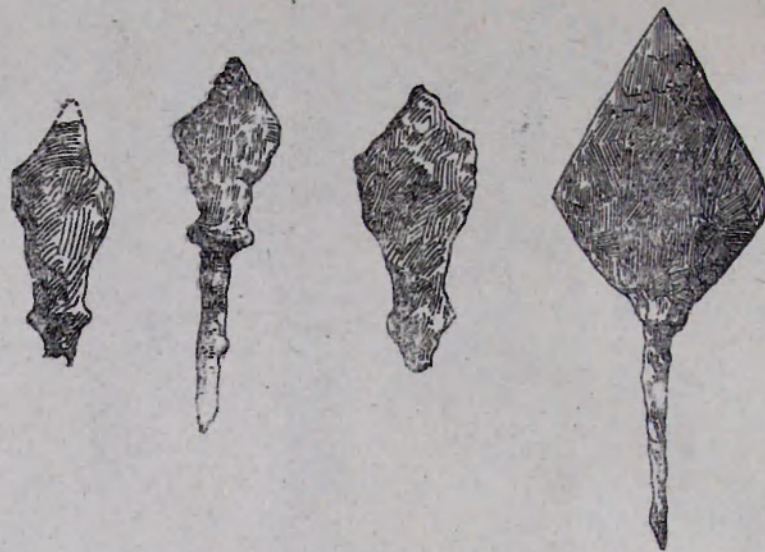
Միջնադարյան ռտղմատեսակ երկաթե դեքերից գտնվել են դաշույններ և նետեր։ Ի տարբերություն ավելի հին ժամանակների երկաթյա դաշույնների, գրանց համարյա բոլորն էլ միասայրի են։ Դաշույնները ունենում էին դասաակի հտվելվածը, որի վրա երկու երեսից գամերի օգնությամբ փակցվում էին դասաակի ոսկորե կամ փայտե մասեր։ Դաշույնների կորիչ շեղրերը լինում են մեծ կամ փոքր, լայն կամ նեղ, իսկ ծայրի մասում ուղիղ կամ փոքր ինչ կոր աղեղնաձև տեսք ունեն։ Կան և այնպիսիները, որոնց միտյն բութ եղրի կամ մեջքի մասն է աղեղ կտգմում, իսկ սուր կողմը ուղիղ է լինում։ Պաաահում են նաև երկաթյա դաշույններ (նկ. 8)։

Նետերի ծայրերը լինում են անբեաձև, նշտարաձև, շեղտնկյունի կամ գեղարդաձև, սուր բոլորակ և նեղ քառանիստ (կարվածքում քառակուսի) ձևի (նկ. 9)։

Գտնվել են երկաթից պատրաստված ուրիշ իրեր ևս, գրանց թվում կան ձիասարքի օղեր՝ փոկի անցքի մեջ անցնող լեղվակով և առանց լեղվակի, գտան օղ և իրար մեջ ագուցված այլ օղեր, որոնք ինչ որ սարքի մասեր են (նկ. 10)։

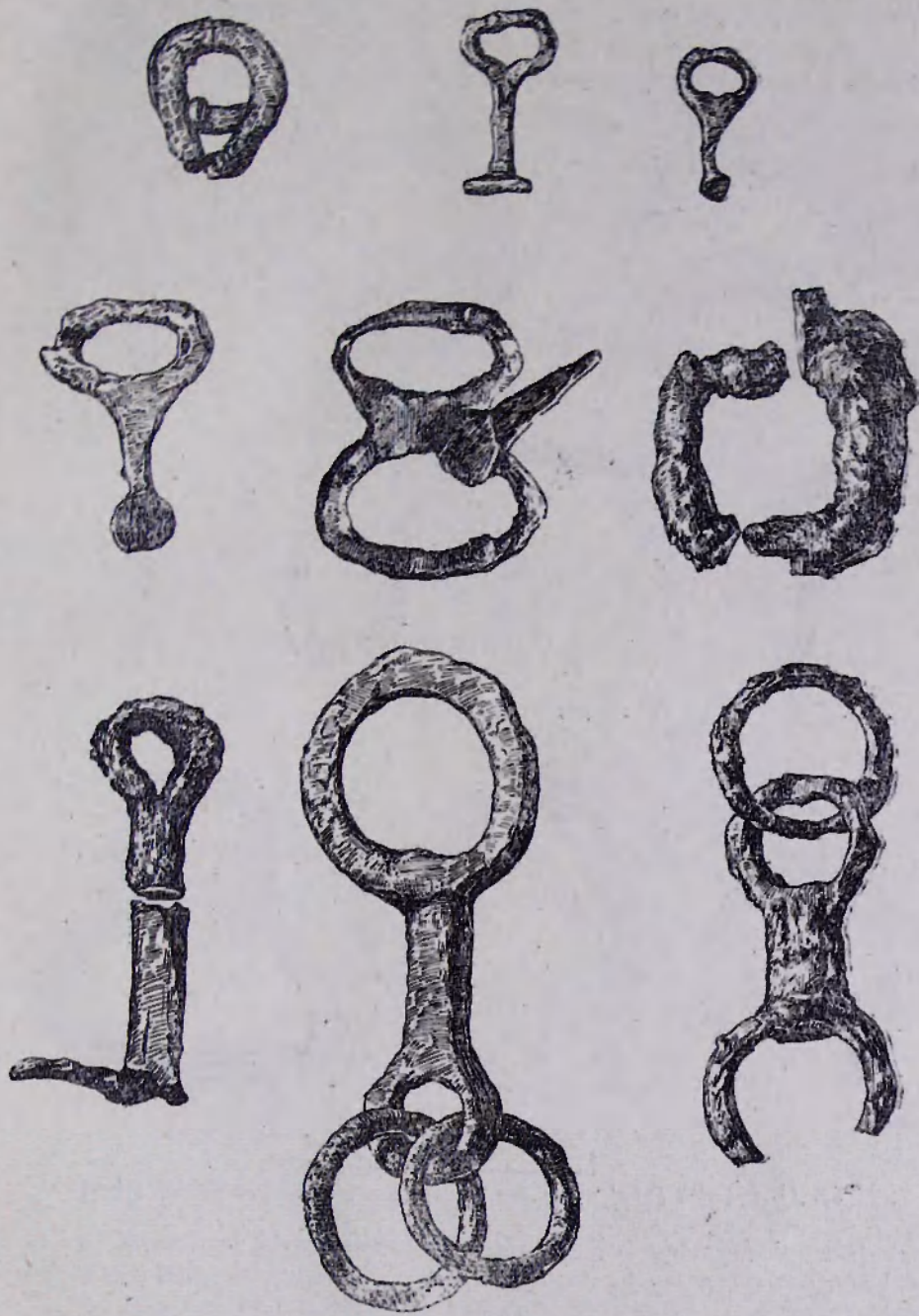
Նկ. 8. Երկաթե դաշույններ:

Նկ. 9. Նետի ծայրեր:

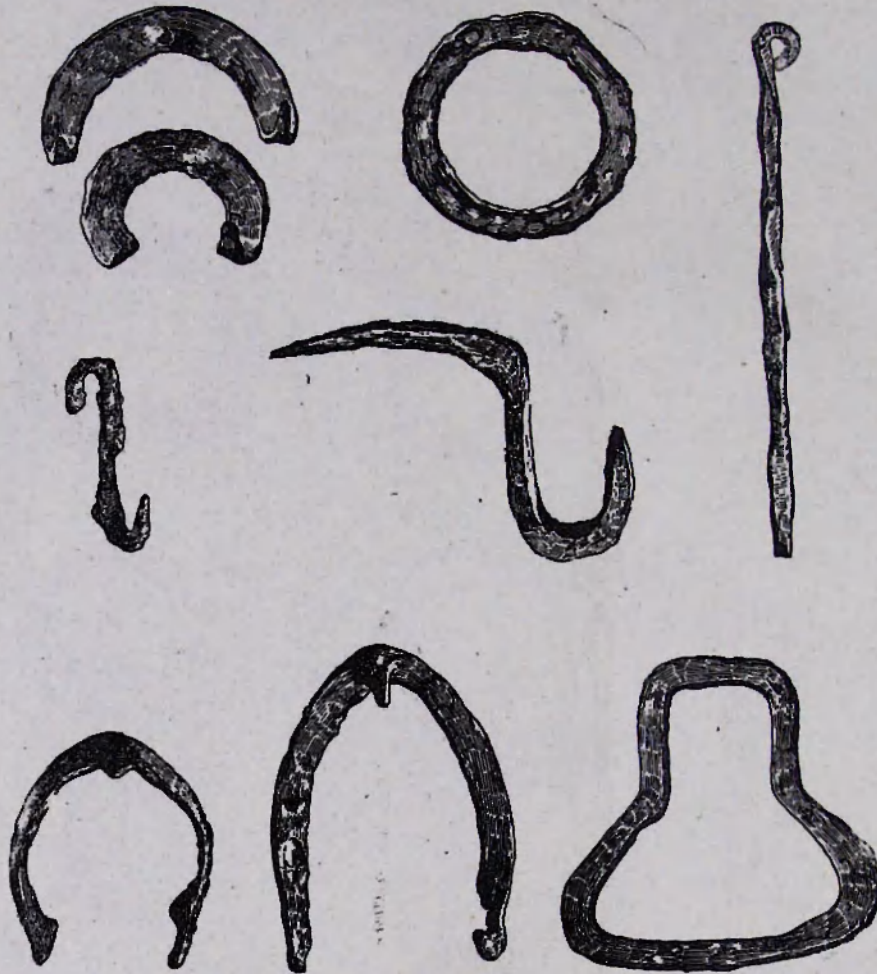
Գտնվել են նաև մի քանի կեռեր՝ մեկը պատի մեջ ամրացնելու ծայրով, մյուսները Տ տառի ձևի (նկ. 11գ, դ), որի մի կեռը գցում էին հորիզոնական դիրք ունեցող մի ձողի կամ գլանի, իսկ մյուս ծայրից կախում որևէ իր: Թրիլիսիում կաարված պեղումների Ժամանակ, նման կեռերը հայտնաբերվել են ջնարակած անոթների թրծելու հնոցներում և գրանցից կախվում էին թրծելիք անոթները, կեռի մի ծայրը գտնվում էր պատի մեջ ամրացված կավե ձողի վրա, իսկ մյուս ծայրին անցկացվում էր անոթի կանթը:

Ուրույն ձև ունեն միջնադարյան շերտում գտնված երկաթե ինչ որ իրեր: Դրանք լինում են աղեղնաձև կիսաշրջան, երկու երրորդ շրջանի ձևի, իսկ երկու

Նկ. 10. Երկաթե օղեր:

ծայրերում ու մեջտեղում ունենում են գամի ձևի հավելված (նկ. 11զ, է): Կա-
րելի է ենթադրել, թե դրանք ծառայել են իրրև ավանակի պայտ: Թևրևս գրանց
մի մասը ամրացվել է փայտե կահույքի ուղեների կիսաշրջանաձև կամ սմրա-
կաձև վերջավորության վրա՝ աալով նրանց ամրություն և զեղեցկություն:
Գտնվել է նաև զգրոցի մի երկաթե օղ—բունայր:

Նկ. 11. Երկաթե իրեր՝ օղեր, ձող, կեռեր, պայտաձև իրեր, զգրոցի բունակ:

Պեղումների ժամանակ հաճախ հայտնաբերվում են նաև եզան և ձիան
երկաթե պայտեր և նրանց գամերը, որոնք ունենում են հաստ և փոված գլուխ
(նկ. 12):

Պայտար արհեստավորները ձիերը կամ եզները պայտելուց առաջ նրանց
սմրակները կամ կճղակները տաշում-հարթում էին մանգաղաձև, բայց մի
կամ երկու կողմից բունակ ունեցող գործիքով, որից մի օրինակ (նկ. 12 ներքևից
աջ կողմում) գտնվել է ամրոցի մուտքի մոտ (№ 1966/86):

Միջնադարյան Հայաստանում երկաթից պատրաստում էին նաև խաչեր, դրանցից մի օրինակ գտնվել է Գառնիում, սակայն թևերը չարգված են և մնում է կենտրոնական մասը. թևերի հատման տեղում դրված է քար ագու-
ղանելու բուն, ինչպես Աշոտ Երկաթին վերագրվող հայտնի խաչի վրա, որ

Նկ. 12. Նզան և ձիու պայտեր, պայտի դամ, պայտարի աաշիչ:

պահվում է էջմիածնի վանքի թանգարանում: Երկաթի մի շատ փոքրիկ խաչ էլ գտնվեց վաղ միջնադարյան զերեզմաններից մեկում և դա պեղված 25 դերեզմաններում գտնված միակ իրը եղավ:

Ինչպես ասանում ենք, Գառնիում հայտնաբերված երկաթե իրերը, թեև քանակով մեծ չեն, բայց թե զործածությունը և թե ձևերով րազմազան են և րադմատիսի, մի հանգամանք, որը խոսում է երկաթի աարածված լինելու և լայն դործագրություն ունենալու մասին:

Պղնձն և բրոնզն իրեն:— Պղնձից պատրաստվում էին տնային տնտեսության մեջ օգտագործվող անոթներ, առարկաներ, կենցաղային իրեր և զարդեր:

Եթե երկաթից իրերը պատրաստվում էին միայն կռելու եղանակով, ապա պղնձից իրերը կարելի էր պատրաստել ինչպես կռելու, նույնպես և ձուլելու եղանակով: Բրոնզե իրերը ձուլվում էին:

Գառնիում հայտնաբերված պղնձն և բրոնզե իրերը նույնպես բաժանվում են երկու խմբի՝ կռածո և ձուլածո:

Մոզայիկ հատակով բաղնիքից քիչ դեպի հյուսիս-արևմուտք 1955 թ. բացված մի կարասի մեջ դանվեց պղնձե կռածո մի թաս՝ դեպի վեր լայնացող եզրերով և ուռուցիկ գոտիով և մի երկարուկ զավաթ (նկ. 13ա, բ), որի հատակը չի պահպանվել, ուստի նման է մի ծայրում լայն, մյուսում նեղ խողովակի:

9—10 սմ ընդհանուր լայնամիտ պղնձե մի թասի կես էլ գտնվել է ամրոցի մուտքի մոտ (Ն 1967/61): Կռելու եղանակով են պատրաստված բաղնիքի շենքից ոչ շատ հեռու միջնադարյան շենքում գտնված երկու փոքրիկ ճրագներ (Ն 1966/83), (Ն 1967/62), որոնք մի կողմից ունեն կտուց պատրույզի համար (նկ. 13գ, դ):

Այս ճրագներից մեկի (Ն 1967/62) հետ միասին դանվեց նաև պղնձե կռածո ափսեի՝ հորիզոնական դիրքով եւ օռած շրթի բեկոր (Ն 1967/62): Կռածո իրերի վրա կանթերը երբեմն էլ կարկառանք կպցնում էին պղնձե գամերի օղնուկներ: Նման անոթի բեկորները հայտնաբերվել են 1950 թ. պարսպի արևմտյան 7-րդ աշարակի մոտ: Ուշագրավ է ամրոցի հյուսիսային պարսպից ոչ հեռու բացված միջնադարյան շինարարությունների մնացորդների մեջ գտնված փոքրիկ կշեռքի պղնձե կռածո նժարը (նկ. 13ե), որի եզրերից երեք անցք է բացված թել անցկացնելու համար (Ն 1963/29): Բարակ ու թեթև թիթեղից օ,5 սմ տրամագծով նժարներ ունեցող կշեռքով կարելի էր կշռել միայն մի քանի գրամ, հեռավոր ալսպիսի կշեռքը կարող է գործածվել ոսկերիչի, դեղագործի կամ ալքիմիկոսի արհեստանոցում: Պղնձե բարակ թերթերից նժարաձև մի իր էլ ավելի փոքր չափի, այն է՝ 5,5 սմ արամագծով (Ն 1963/36) գտնվել է 9-րդ աշարակի մոտ:

Գտնված պղնձե կռածո իրերի թվին են պահպանում նաև մի մատանի և այլ բեկորներ, որոնք այնչափ են մաշված, որ դժվար է ասել, թե ինչ իրի մասեր են:

Զգալի է նաև պղնձից և բրոնզից ձուլված իրերի թիվը:

Ձուլածո իրերից շատ ուշագրավ են մի միջին մեծության զանգի բեկորները, որը արտաքին մակերեսի վրա վերևի մասում շուրջանակի անցնում է մի դոտի, իսկ դրանից ցած, մինչև զանգի շուրթը ամրոգը մակերեսը ունի զծերով բաժանված է պսակաթերթերի: Զանգի ցածի եզրերը պսակվում է ուռուցիկ դոտիով:

Մի փոքրիկ զանգ էլ, նույնպես ձուլածո, դանվել է ամրոցի մուտքից ոչ հեռու: Սա ունի ուռուցիկ ելուսաններ, ուսերի վրա և դոտի՝ ցածի եզրերի մոտ (Ն 1967/59): Այս զանգերի չափերից դառնում կարելի է ասել, որ մեծ զանգը գործածվել է ուղափ վզից կախելու, իսկ փոքրը ուղափ կամ ձիու վզից կախելու համար: Կարավանների ուղեբերը կամ ձիերը զանգերով զարգարելը շատ հին սովորություն է: պահպանվելով հասել է մինչև մեր օրերը: Բացի

այս դանդերից, Դառնիում գանվել են նաև մանր ձվաձև զանգակներ կամ ռո-
տոժներ, որոնք թելի վրա շարված կապվում էին գրաստների (ձիերի, էշերի)
վզին, կամ դորժածվում էին իրրե իաղալիք մանուկների հասար:

Միջնադարյան մի գերեզմանում (XII—XIII դդ.) 8—9 ասրեկան աղայի

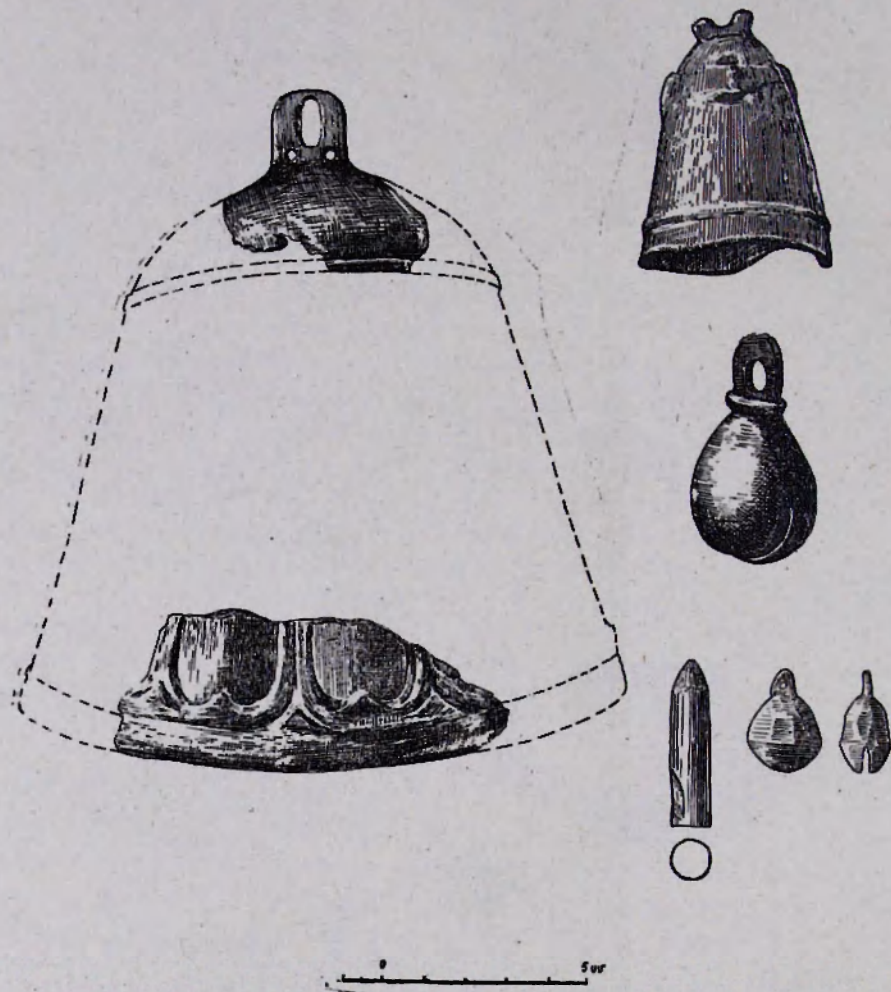

Նկ. 13. Պղնձե իրեր՝ թաս, դավաթ, ձեթի ճրագներ, կշեռքի նժար (բոլորը կոածո),
անոթի սափարիչ (ձուլածո):

Լյմախքի մնացորդների հետ միասին գտնվեց բրոնզե բոժոժ և գրաֆիտից մի
աշակերտական մատիա՝ քարե աաիտակի վրա գրելու համար (նկ. 14գ)։
Այս բոժոժները ցածից ունենում են սովորական բացվածքը, իսկ լեզվակի փո-
խարեն նրանց մեջ լինում է զանգահար մի գնդիկ:

Հնում հայելիներ պատրաստում էին մեաաղներից, դիսավորապես ար-
ծաթից և լյրոնդից: Բրոնզե հայելիներ գանվել են նաև Գառնիում: Դրանցից

մեկը 8,7 սմ տրամագծով բրոնզե շրջանակ է, որի հակառակ երեսը զարդարված է ուլորուն գեղեցիկ զարդերով և փոքրիկ ուռուցիկ գնդիկներով (№ 1965/108): Նույն այդ կողմից հայելին ունի փոքրիկ հավելված բոսակ: Այուս հայելին (№ 1965/107) ունի նույն շափերը, բայց ձուլված է այլ կաղապարի օգնությամբ, քանի որ սրա հակառակ կողմի զարդերը այլ ընկալ ունեն: Դրանք տեղ-տեղ արված գծերի և գնդիկների խմբեր են: Այս հայելու մի կողքը շարդվել է և թերի է: Գտնիում գտնվել են նաև բրոնզե այլ հայելիների ընկերներ:

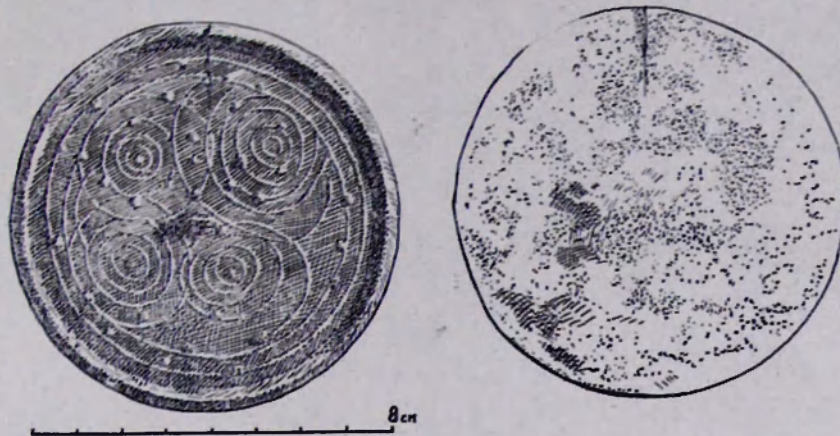

Նկ. 14. Պղնձից և բրոնզից ձուլված զանգ, զանգակներ և դրաֆիտ:

Բրոնզե ձուլածո անոթների մնացորդներից գտնվել է միայն մի սափորի կափարիչը՝ սրածայր հավելվածով (№ 1965/111): Ձուլածո գդալներից մեկը ճաշի գդալ է, որի մի մասն է պահպանվել (№ 1967/68), իսկ մյուսը երկար պոչով, բայց շաա փոքրիկ դգալիկ է, որպիսինները օգտագործում էին ոսկե-

րիչ, ղեկավարած և ավելի մեծ արհեստավորները: Այսպիսի ղեկավար գտնվում են նաև Դվինում¹:

Պղնձից և բրոնզից ձուլում էին այլևայլ նպատակների համար օղաաղործ-վող խողովակներ: Մի խողովակ 1 սմ տրամագծով և 15 սմ երկարությամբ դանվել է 1950 թ. պարսպի 7-րդ աշտարակի մոտ: Խողովակի մի ծայրը թերի է, իսկ մյուս ծայրն ունի ուկեֆ պսակ (№ 1964/178):

Նկ. 15. Պղնձե հայելի:

Միջին դարերում սովորական երևույթ էր պղնձից կամ բրոնզից խաչեր ձուլելու: Անհում ջառ ևն դանվել նման խաչեր: Երկու ձուլածո խաչ էլ գտնվել է Գառնիում: Դրանցից մեկը փոքրիկ է և իր ձևով հին, կարող է թվադրվել X դարով: Մյուս խաչը մեծ է, բայց պահպանվել են միայն անկյունն կաղմոգ երկու թևերը, որոնց ծայրի ոչ խիստ որոշակի բողբոջաձև տեսքը և փոսիկները բնորոշ են XII դարի համար (№ 1969/36):

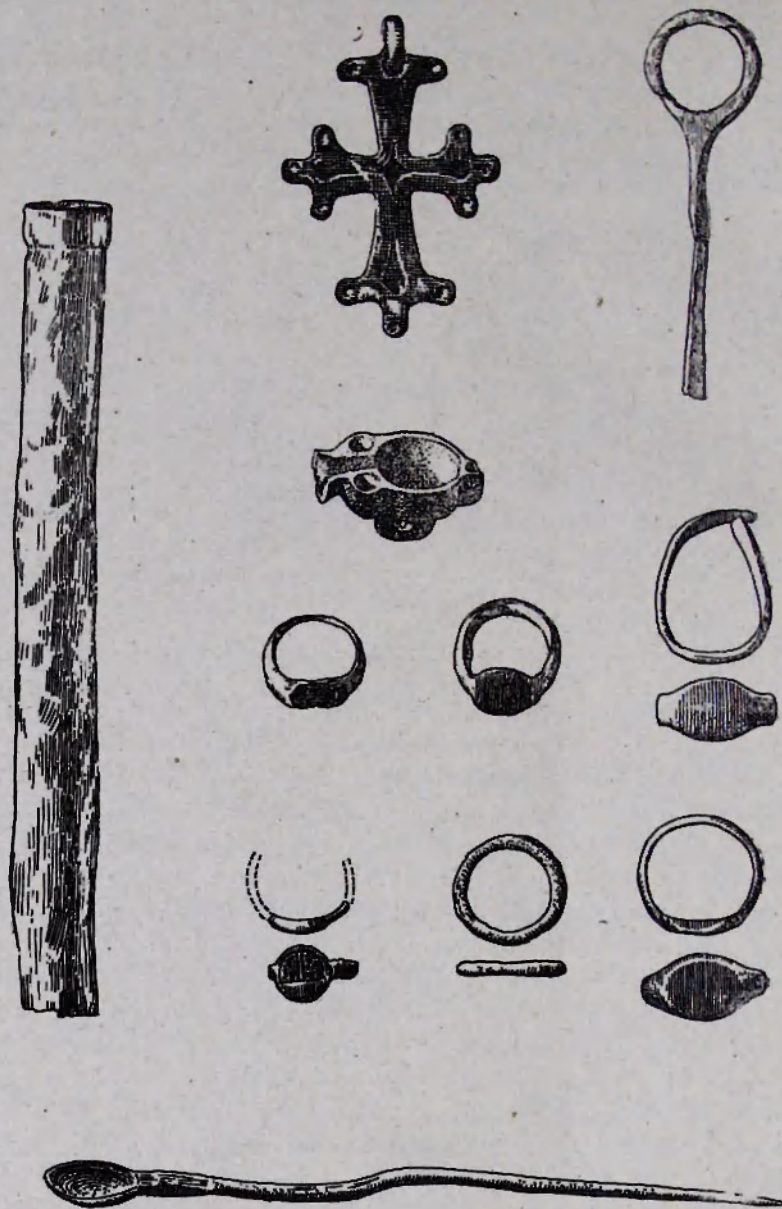
Շատ սովորական է եղել նաև բրոնզից կամ պղնձից զարդեր ձուլելը, որով նույնիսկ առանձին արհեստավորներ էին զրազվում: Պղնձից զարդեր ձուլելու արհեստանոցների մնացորդներ հայտնաբերվել են Դվինի միջնաբերդում², և Անիի հյուրանոցներից մեկին կից³, որը թվադրվում է XII—XIII դարերով: Գառնիում այդպիսի արհեստանոց չի բացվել, բայց ձուլածո զարդեր գտնվել են: Պղնձից է ձուլված մի հարթ ժապավենաձև ապարանջան 0,6 սմ լայնքով, որի կենտրոնական մասը, թևե հարթ մակերես ունի, բայց ավելի բարձրագիծ է երկու եզրերի համեմատությամբ: Ավելի հաճախակի են բրոնզե օղերի, մատանիների գլուխները: Մատանիներից մի քանիսի վերին մասը լայն է լինում և ունենում է ակ աղուցանելու բուն, բայց միջին դարերում ի ասարեություն անախկ ժամանակաշրջանի առանց քարի կամ ակի մատանիները ավելի հաճախ են հանդիպում:

Գտնվել են նաև բրոնզե վարսակալ մեծ քորոց ղնդաձև գլխով, դոտու օղեր և այլ իրերի բեկորներ:

¹ Կ. Ղաֆազարյան, Դվին քաղաքը և նրա պեղումները (նկ. 150):

² Նույն տեղում (№ 150):

³ И. Орбели, Каталог Анниского Музея древностей. С.-Петербург, 1910, стр. 107.

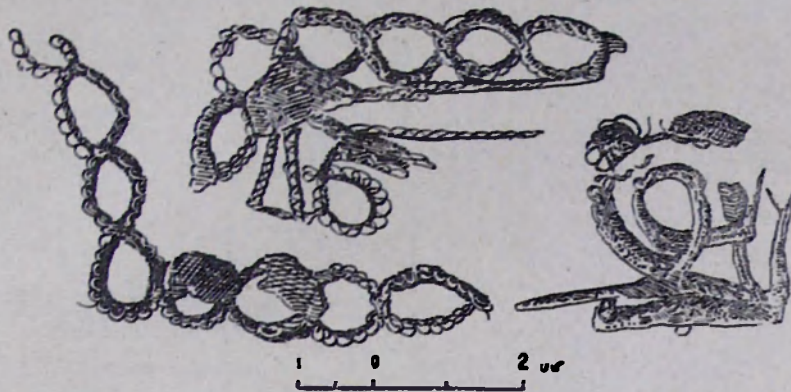
Նկ. 18. Պղնձե իրեր՝ խողովակ, խաչ (ձուլածո), ձող օղավոր զլխով, դարդ ձուլելու կաղապար, մատանիներ, գզալիկ:

Վերջապես, հիշատակության արժանի է 1,5 սմ տրամագծով և 2 սմ բարձրությամբ սափորաձև իր կամ դարդ ձուլելու բրոնզե երկփեղկ կաղապարի մի փեղկի գյուտը՝ քառախորան եկեղեցու հիմքից ոչ հեռու, որով պարզվում է նրա ժամանակը, այն է՝ վաղ միջնադարյան լինելը:

Պղնձե կռածո և ձուլածո իրերի մեծագույն մասը իր բնույթով այնպիսին է, որ չի կարող բերված լինել ուրիշ քաղաքներից, այլ պատրաստվել է անդում

և ցույց է տալիս պղնձադորձական արհեստի տարրեր և ուղղերի առկայությունը միջնադարյան Դաոնի գյուղաքաղաքում:

Միջնադարյան ոսկերության և արծաթագործության նմուշներ Գառնիում դեռևս չեն գտնվել, եթե չհաշվենք արծաթե լարերից հյուսված շրջանակների շղթա կաղնոդ և անկյուններում ավելի բարդ ձևավորում ունեցող մի դարդ, որը փակցված է եղել զոհաստի կամ որևէ այլ գործվածքի վրա, որի հետքերը պահպանվում են՝ կպած մետաղե գարգին (Ն^o 1966/72): Դա կարող է զոհաստի օձիքի կամ փեշերի անկյուններում զրվող դարդ լինել, գուցե և փակցված է եղել որևէ այլ կիրառություն ունեցող գործվածքի վրա (նկ. 17):

Նկ. 17. Զարդ հյուսված արծաթյա թելերով:

Զոհաստների վրա փակցվող օաղկաձև կամ այլ ձևի մետաղե հյուսածո շարդեր, ինչպես հայտնի է, գտնվել են նաև Անիում¹:

Քառև սառ՛ևեռ և իրևեռ:—Հայկական լեռնաշխարհում շինարարության ինչպես և պանսպան սարքերի ու հարմարանքների համար պիտանի քարեր շատ կան և հայ ժողովրդի տնտեսության ու կենցաղի մեջ քարե հարմարանքները հնուց ի վեր խոշոր դեր են խաղացել:

Քարե ամենախոշոր սարքերը ջրաղացի, մանավանդ ձիթհանի քարերն էին: Դառնի զյուղի կենտրոնում գտնվում է կտավատի ձիթհանի հսկայական մեծությամբ մի քար, որը միջնադարյան ժամանակներից է պահպանվել: Գառնիում եղել են և ջրաղացներ, որոնց մասին հիշապատկություն գտնում ենք Գառնիի վիմադրական արձանագործությունների մեջ, սակայն այդ ջրաղացների քարերը մեզ չեն հասել:

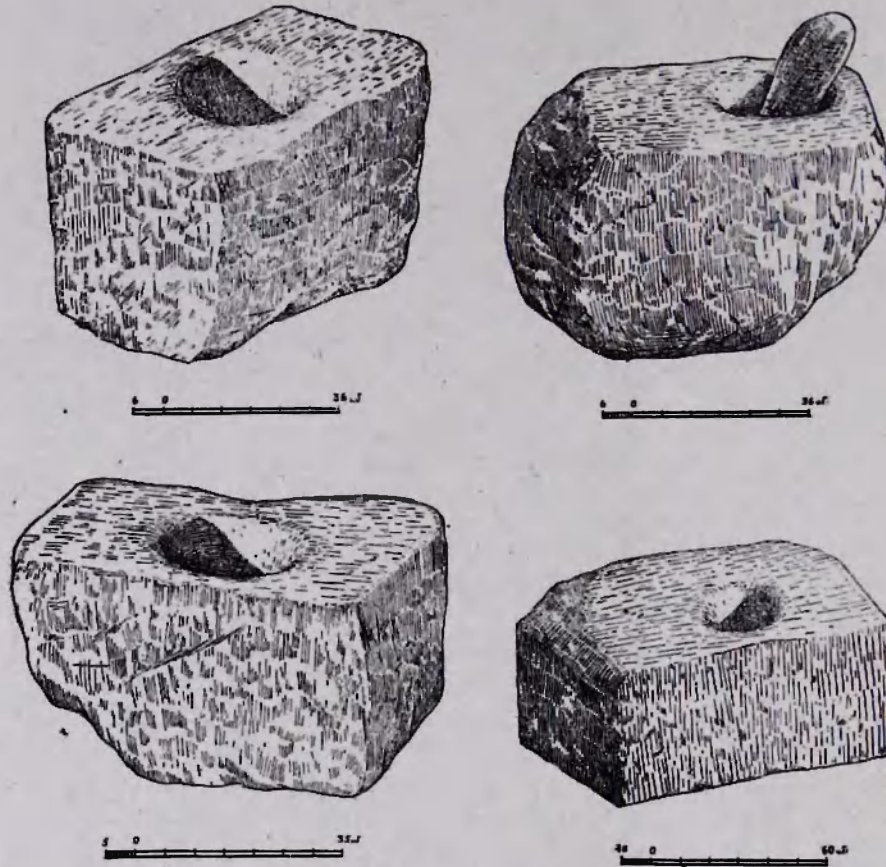
Գառնիի պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել են անդակաճառ թաղալտից սպարտոսոված թաղամթիվ սանդեր և երկանքաքարեր: Կան մեծ ու փոքր սանդեր (նկ. 18), գտնվել են նաև զրանց քարե վարսունդներից մի քանիսը: Այս սանդերում ծնծում էին ձուկը, աղ, իսկ կավաղործ արհեստավորները մանրում էին կավը, մանավանդ ջնարակի համար օգտագործվող դալախաղր և ավաղր:

Երկանքաքարերը միջին դարերում լինում էին բոլորածե, ինչպես նրանք պահպանվել են մինչև այժմ: Երկանքաքարերից մեկը (վերին քարը) մնում է

¹ И. Орбели, Каталог Анийского Музея древностей, С.-Петербург, 1910, стр. 34—35.

կիսամշակ, մի հանգամանք, որը ցույց է տալիս, թե Գառնիում տարածված բաղալտե երկտնքաքարերը պատրաստվում էին տեղում:

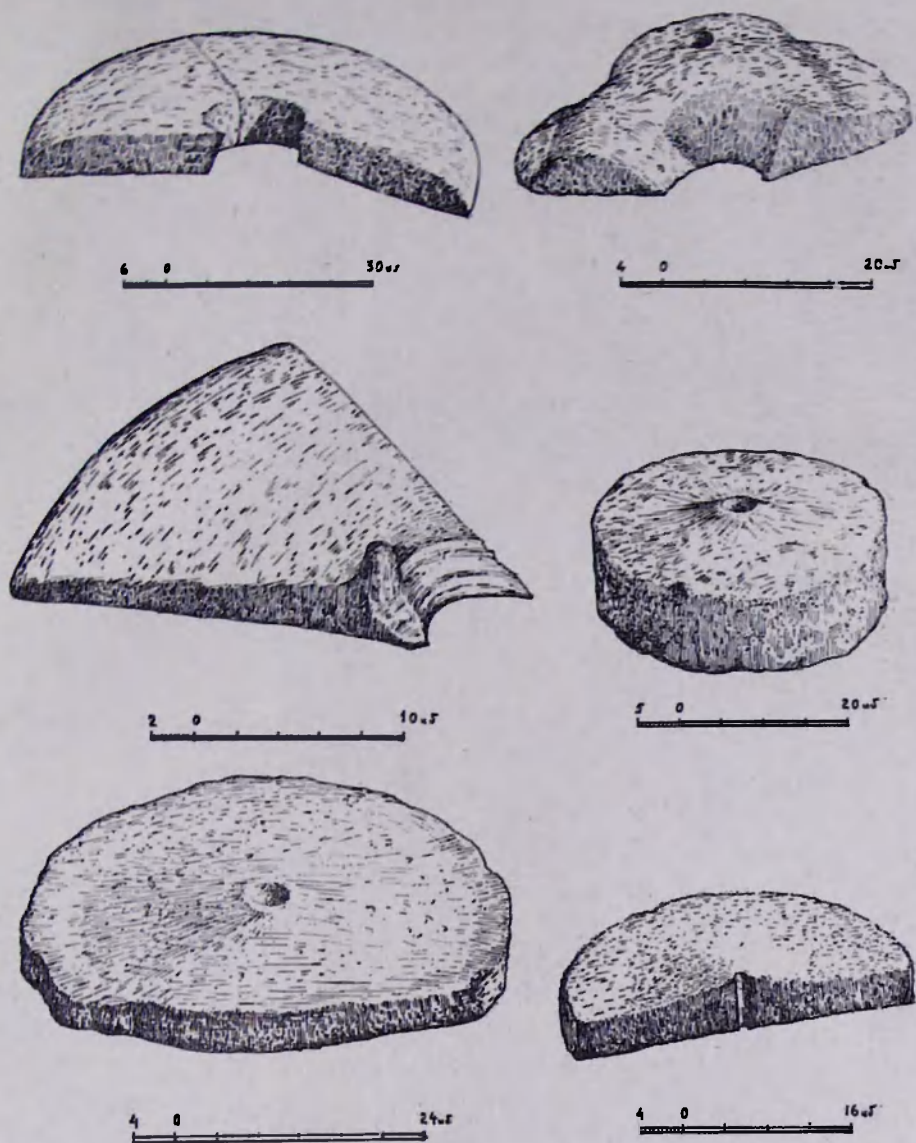
Պեղումների ժամանակ ուշ միջնադարյան (XV—XVII դդ.) մի բնակարանում հայտնաբերվեց քարից պատրաստված սանգաձե, բայց սովելի բարակ պաաեր ե մեծ աարողություն ունեցող մի բոլորածե աաշտ, որի վերին մասում շրթից քիչ ցած բացված է մի անցք: Եթե դա բաղնիքի հարմարանք չի եղել, ապա կարող էր օգտագործվել թերեա փոքր քանակությամբ խաղող ճղմելու համար:

Նկ. 18. Քարե սանգեր:

Ամրոցի ներսում մի բնակարանի մեջ գտնվեց քարից պատրաստված մեծ խուփ, որի մակերեսը ղարգարված է եղել վարդյակներով և այլ ղարգերով, եզրի մոտ ունի ըարձրագիր ըոնակ (նկ. 20): Նման խուփերը կարող էին օգտագործվել իրրե կափարիչ բնակարաններում փորվող հորերը կամ խոշոր կարասները ծածկելու համար:

Պեղումների ժամանակ գտնվել են նաե սրաքարեր կամ հեսաններ: Դրանց թվում կան ավելի խոշորահատիկ քարեր, որոնցով սրում էին գերանդի, մանգաղ ե այլ գործիքներ՝ քարը շրով թրջելով: Մանրահատիկ սրաքարերը չափերով էլ ավելի փոքր են ե գործիքներն ու գանակները սրելուց առաջ քարի վրա յուղ էին քսում: Երկու տեսակի սրաքարերից էլ նմուշներ գտնվել են և

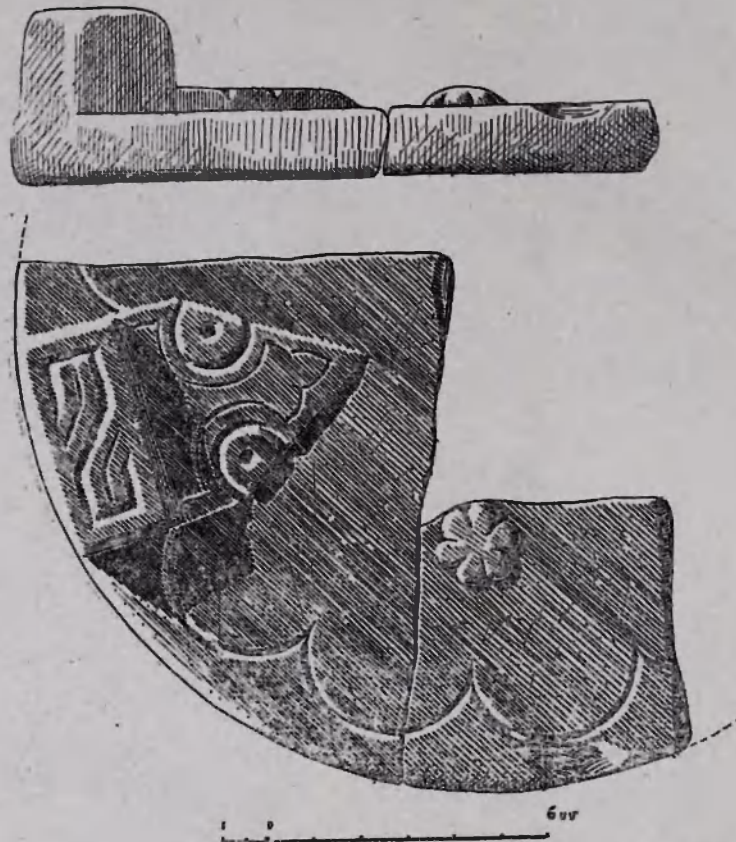
Նկ. 19. Երկանքներ:

րոլորն էլ դործածությունից խիստ մաշված վիճակում (նկ. 21): Սրաքարերից մեկի վերին ծայրը եռանկյունաձև բարակում է և վրան բացված է անցք, սրաքարը դռտուց կախելու համար:

Քարերից սպարաստում էին նաև բրուաի կոկիչներ (նկ. 21դ), որոնց օղնությամբ հղկում էին կավե անոթների մակերեսները: Գունավոր հողի շփոթով պատած և թրծած անոթներին՝ կոկեկու շնորհիվ հաղորդում էր ողորկություն և փայլ:

Ամրոցի միջնադարյան շերտում գտնվել են մարմարե երկու զունդ մեկը 16 սմ տրամագծով և շատ ողորկ մակերեսով (№ 1966/69) և մյուսը 10 սմ

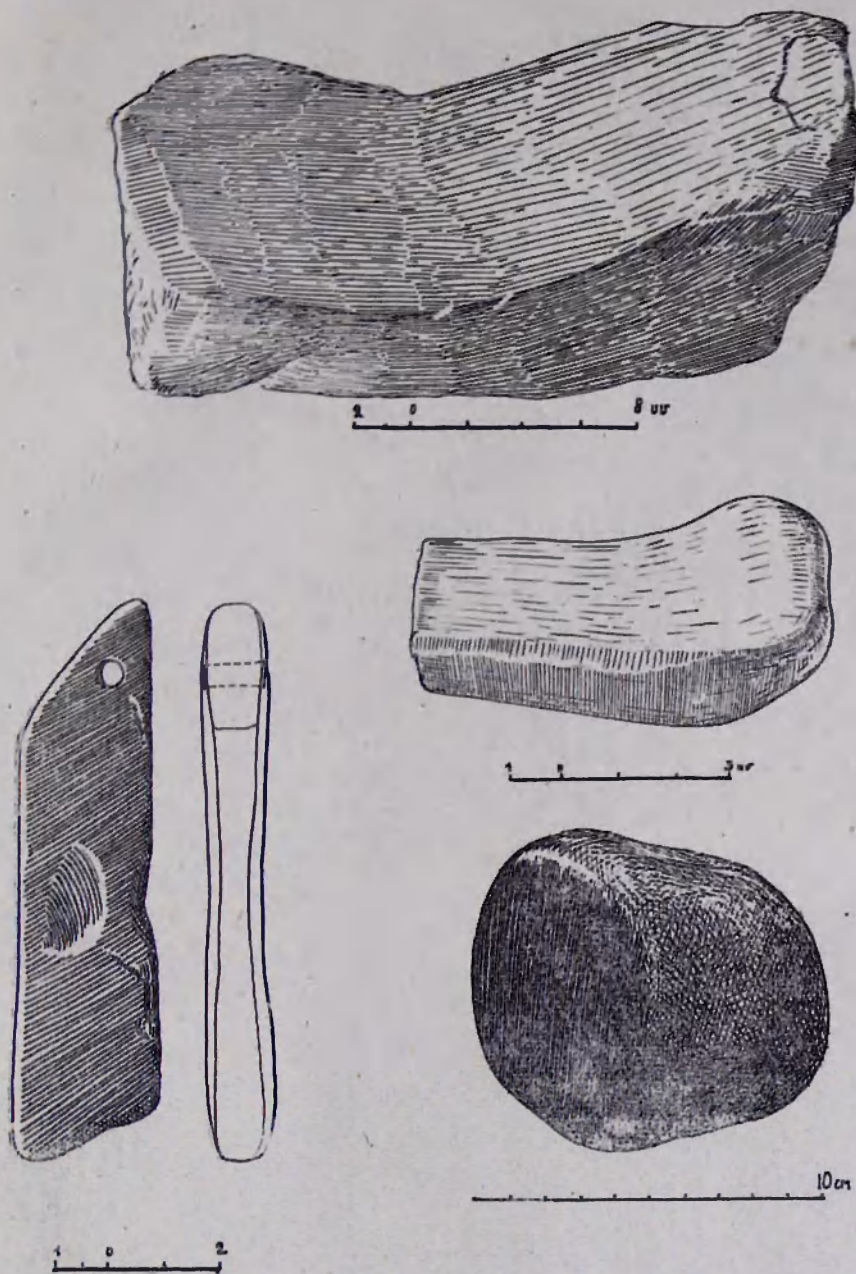
տրամագիծ ունեցող և նույնպես ողորկ մակերեսով դնոր կեսը: Գտնվել է նաև մարմարե հարթ տախտակի բեկոր 2,5 սմ հաստությամբ: Միջնադարյան գեղագործության վերաբերյալ բնագրերը թույլ են տալիս ենթադրելու, որ մարմարե նման գնդերը և տախտակները օգտագործվում էին գեղորայքի արորելու (լոսելու) համար: Հավանաբար նույն նպատակով են օգտագործվել քարե փոքրիկ հավանքները և գասաանները: Վերջիններից մի նմուշ նույնպես գտնվել է Գառնիում (№ 1966/45):

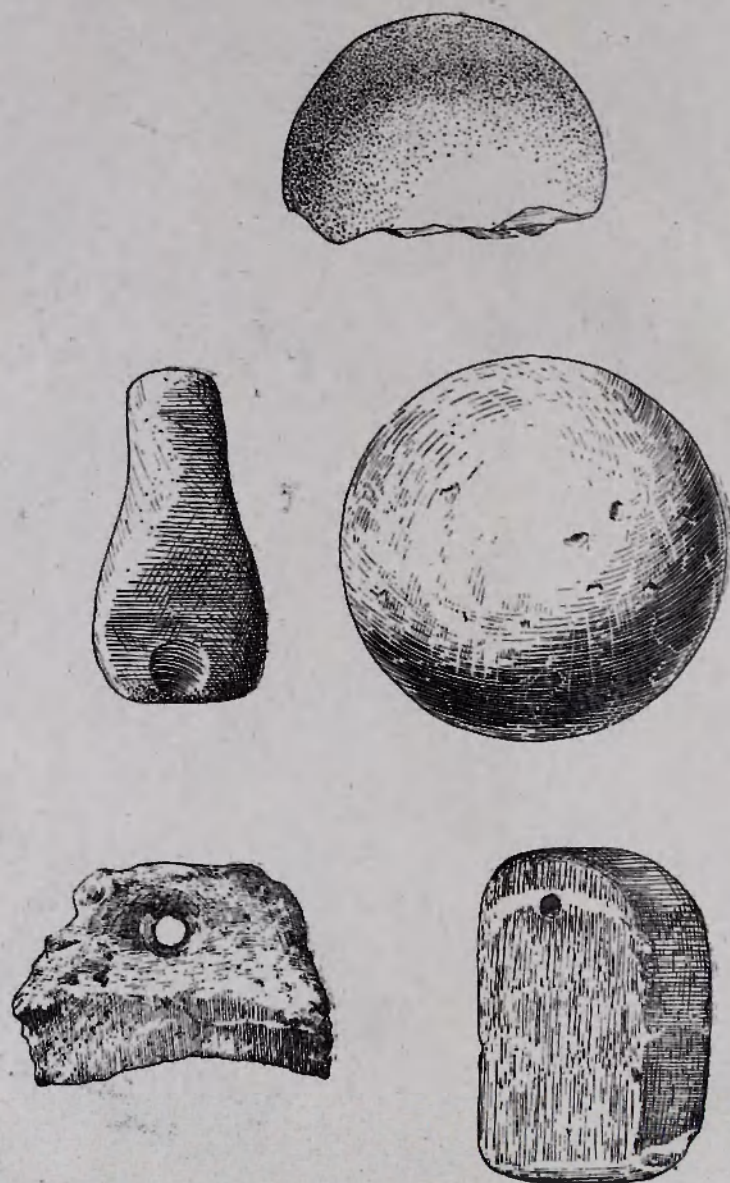
Նկ. 20. Քարե խուփ, քանդակազարդ:

Գտնվել են քառանկյունի ձևի քարե երկու իրեր, ետեի կողմից հարթ և կոկ մակերեսով, իսկ վերին մակերեսի կողմից ոչ այնքան հարթ, մի ծայրում ունեն քիչ բարձրագիծ պսակ, որի տակ կենտրոնական մասում անցք է բացված՝ թել անցկացնելու համար: Դառնելով քարի անսակից (պեմղա կամ չեչաքար) և ձևից պետք է ենթադրել, թե դրանք օգտագործվել են իրրև բաղնիքի տրորիչներ, որով լողացողները մաքրում էին ոտքերի կրունկները (№ 1964/242—1964/297):

Վերջապես պետք է հիշառակել նաև իլիկների գլուխները, պատրաստված մեծ մասամբ կրա-ավազային քարերից կամ մերգելներից: Իլիկի գլուխներն ունենում են 4 սմ արամագիծ, երկու կամ մի կողմից հարթ, կամ կորնթարգ մակերես, երբեմն էլ՝ ծայրը հատած կոնի աեսք:

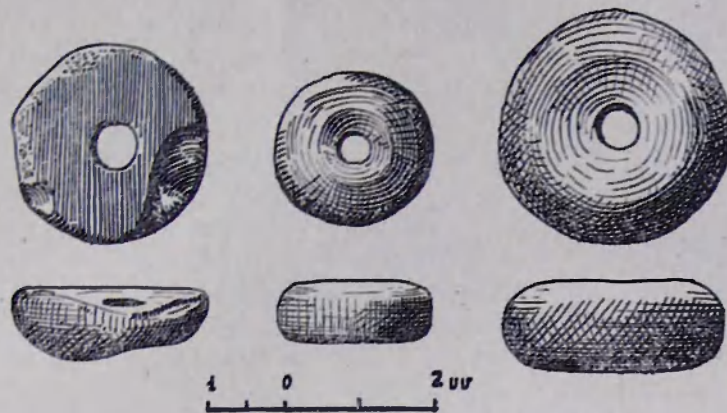

Նկ. 21. Սրագործեր և բրուտի քարե կոկիչ:

Նկ. 22. Մարմարե գնդեր, քարե հավանք և քարե կոկիչ-աբորիչներ

Ջուլհակոթյան կամ անկվածագործության հետքերը Գառնիում դեռևս ան-
նշան չափով են երևան եկել: Գործվածքի հետքեր, ինչպես ասվեց վերևում,
դանվել են արծաթե հյուսառո դարդի վրա: Ավելի ուշադրավ է կավքց պատ-
րաստված և ջնարակած խնցեղենի բեկորներ վրան ադուցված կոնաձև գլխով
մի իր, որը հավանաբար ջուլհակի ուղղահայաց հաստոցի կախիկ է եղել
(նկ. 23դ):

Նկ. 23. Բնորոշող զուգահեռ քարից և կավից,
ջուլհակի հաստոցի կավե կախիկ:

Գառնիում արտադրվել է ինչպես հասարակ, (անջնարակ), նույնպես և
ջնարակած խնցեղեն, իսկ հախճապակի չի արտադրվել, որի խեցիներն էլ շատ
սակավ են հանդիպում և բերված են այլ տեղերից:

Առկալիս:—Հաճախակի են ապակյա անոթների և ապարանջանների
բեկորների դուրսը: Դրանք թաղմզան են ըստ ձևի, դույնի և պատկանում

են տարբեր ժամանակներին՝ սկսած վաղ միջնադարից, մինչև ուշ միջնադարը, այդ պատճառով էլ մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

Միջնադարյան ապակու հնագույն օրինակներից են կանաչավուն հաստ ապակուց, լաւն պսակով մի մեծ շշի կարճ վիզը (№ 1966/58) և նման շշի պսակի կեսը (№ 1966/70), որի հաստությունը 4 միլիմետր է. պսակի հորիզոնական մասի լայնքը 12 միլիմետր, գույնը կանաչավուն-երկնագույն նման 1—III դարերի ապակիներին: Այդպիսի շշեր հայտնի են եղել IV—VI դարերում: IV—V դարերով կարող է թվագրվել հասա բաց գեղնավուն ապակուց պատրաստված թասի շուրթի բեկորը, որի վրա պատվով անիվի օգնությամբ տաշված հինգ շրջանաձև բլթակներ կան (ինչպես բյուրեղապակին է մշակվում): Նույն ժամանակաշրջանի մի շագանակագույն փոքր թասի շրթի բեկորի վրա կա հորիզոնական զոտի և ատամնավոր վերադիր դարձ: Մի այլ բեկորի քառանկյունի ձևի մեծ ուլեֆ գարդը (1×1,3 սմ) 4 մմ բաղձրությամբ ունի: Գտնվել են նաև անտիկ շրջանի պատուհանի հարթ ապակուց ոչնչով չտարբերվող բեկորներ: Շատ բնորոշ են հաստ, հարթ, քառակող մեծ շշերի բեկորները՝ բաց դեղնավուն, կանաչ երկնագույն երանգներով: Կա բոլորովին թափանցիկ թասի բեկոր: Գտնվել են նաև նույն ժամանակաշրջանի անոթների և ըմպանների բեկորներ:

IV—VI դարերի ապակեղենը անոթները ձևերով մշակման և դարգաման առանձնահատկություններով և ամեն ինչով դեռևս կրկնում է անտիկ ժամանակաշրջանի ապակեգործության արադիցիաները և փաստորեն կազմում է նրա շարունակությունը:

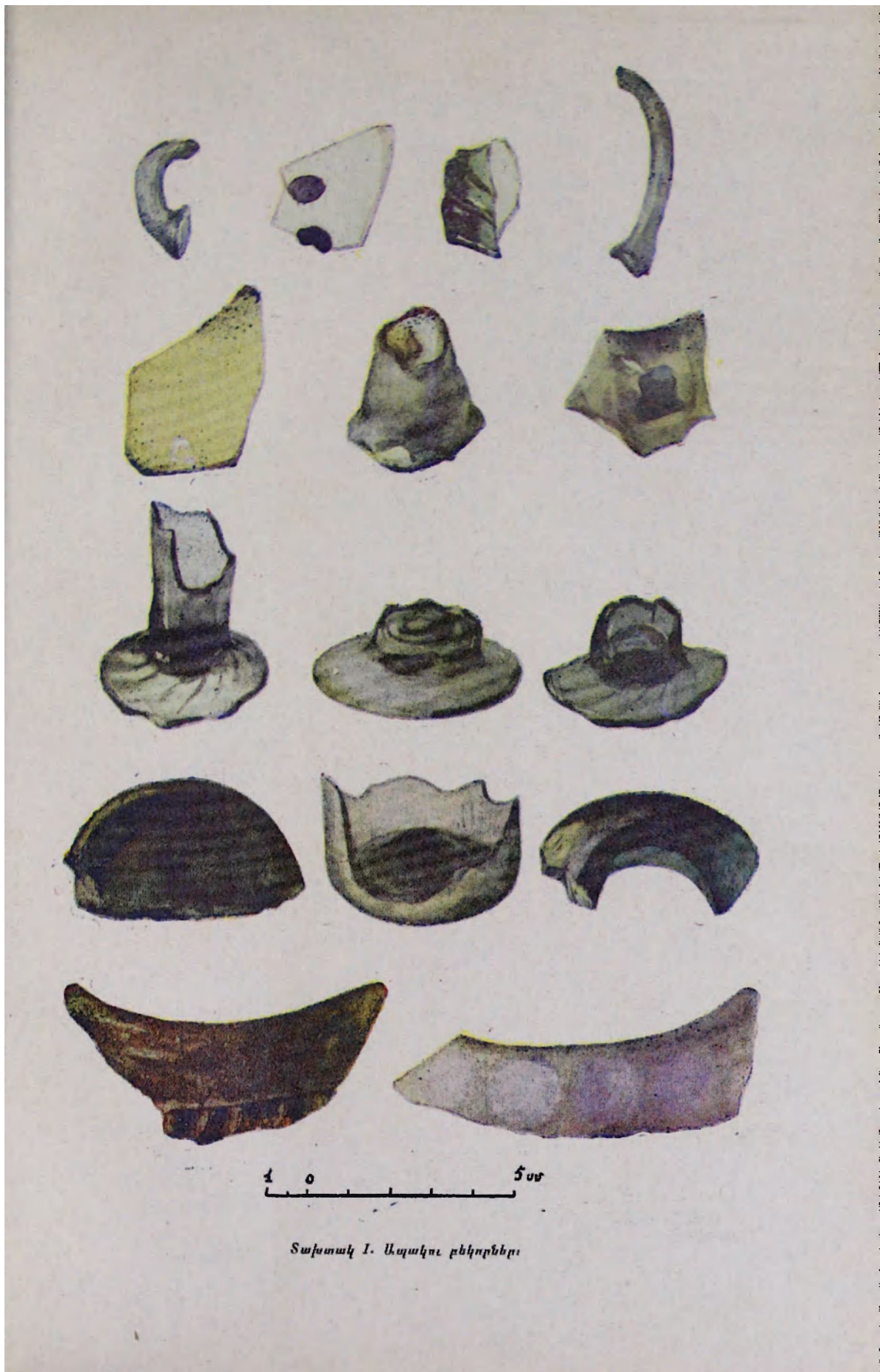
Միջնադարյան ապակին ավելի ու ավելի է տարբերվում անտիկ ժամանակաշրջանի ապակուց: Առաջանում են շրջանաձև հենակով և բարձր ոտքով գավաթներ: Երբեմն գրանց շրջանաձև կամ սկավառակաձև հենակի վրա թեք գծեր են լինում: Այս գավաթները գտնվել են VII—IX դարերի կուլտուրանում շերտում:

IX դարով կարելի է թվագրել թափանցիկ, քիչ ինչ դեղնավուն անոթի հատակը, որի վրա կրկնագիծ լայն շրջան է փորագրված:

Ավելի մեծ է XI—XIII դարերի ապակեղենի տարբերությունը հին ապակեղենի նմուշներից: Ապակյա անոթների պատերի վրա արվում են վերագիր դարձեր, կապույտ փիրուզագույն զանգվածից կետեր և գծեր, վերջուպես առաջանում է գույներով նկարադարձված ապակին, որը բնորոշ է XII—XIII դարերի համար (նկ. 24):

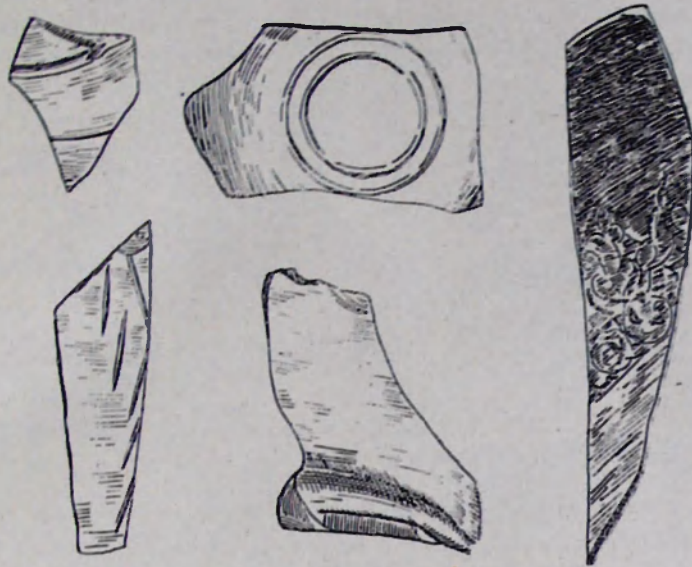
Ապակյա ապարանջաններ:—Գառնի ամրոցի ներսում կատարված պեղումների ժամանակ գտնվել են ապակյա ապարանջանների մի քանի տասնյակ բեկորներ: Ըստ ձևի գրանց լինում են հարթ մագերեսով և կտրվածքով կլոր, հարթ, բայց դրսի մակերեսը հորքաձև, ներսից ապակի, կտրվածքով ոսպնյակի ձևի, լինում են և քառանիսա սպարանջաններ, իսկ ամենից հաճախակի են ոլորուն ապարանջանները, ըստ որում ոլորվածքը լինում է խիտ կա՞նոսը, ավելի կամ պակաս ուլեֆ:

Վարպետները աշխատել են ապարանջանների երկու ծայրերը միացման տեղում ձևավորել, հաստացնելով կամ տափակացնելով, երբեմն ասես օձի դիսի անսք տալով նրանց: Ապարանջանների ապակին սովորաբար լինում է ոչ թափանցիկ, սակայն կան և թափանցիկ կամ կիսաթափանցիկ ապակուց պատրաստված շաա օրինակներ: Սակավ հանգիստ են նաև փիրուզագույն ապակեման զանգվածից (սմալտայից) պատրաստված ապարանջաններ:

Ասպարանջանները բազմազան են նաև ըստ գույների և երանգների: Հիմնական գույներն են՝ սև, կանաչ, կապույտ, դեղին, սպիտակ ավելի րսզմա-յան ևն ասպարանջանների երանգավորումները: Կանաչ ասպարանջանների երանգներն են՝ դուրեկան կանաչը, բաց կանաչը, փոքր ինչ դեղնավունը, հազիվ նկատելի կանաչավունը: Կապույտ գույնի ասպակուց պատրաստված ասպարանջանները սովորաբար ունենում են ողորկ սակերես և շատ գեղեցիկ

Նկ. 26. Ասպակու բեկորներ՝ դժադիր և դունադարդ:

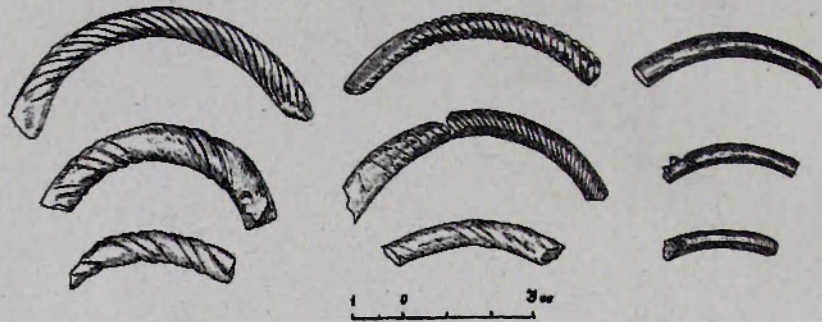
են, բայց նույնպես երանգավորված են: Ամենադուրեկան կապույտը լինում է կուրայի դույնի. գա մուգին մոտեցող, բայց վճիտ կապույտ երանգն է: Հանդիպում են նաև բաց կապույտ, երկնադույն, ավելի բաց երկնագույն, բաց երկնադույն-կանաչավուն ասպարանջանների բեկորներ: Դեղին գույնը նույնպես իր երանգավորումներն ունի. բացի մուգ դեղինից և դուրեկան դեղինից լինում են ավելի հաճախ բաց դեղին, հազիվ նկատելի դեղնավուն, դեղնականաչավուն ասպարանջաններ: Փիրուզագույն լինում են միայն սմալ-ուսյից պատրաստված ասպարանջանները:

Շատ ջոկոկ են սև ասպակուց պատրաստված ասպարանջանները, որոնք լի-նում են հարթ մակերեսով և նուրբ ոլորուն:

Ասպարանջանները պատրաստվում էին ինչպես կանանց, նույնպես և երե-խաների համար: Համարյա ամբողջական ասպարանջանների արամագիծը 8,5 սմ է, իսկ մի ամբողջական բաց երկնագույն, սակայն սպիտակ թաղան-թով պատված և հնաձև ասպարանջանի տրամագիծը 4 սմ է հասնում: Պարզ և, որ եթե առաջինները պատրաստվել էին մեծահասակների համար, ապա վերջինը երեխայի ասպարանջան է:

Առավել հին ասպարանջանները, թվում է թե, փիրուզագույն գանգվածից և դուրեկան կապույտ ուլակուց պատրաստվածներն են, որոնք ունեն ողորկ,

ներսում հարթ և դրսից կորոնթարդ մակերես: Դրանք պարող են թվագրվել V—VII դարերով: Նրանցից մի քանիսի վրա գուցե է սպիտակ թաղանթ, որը սովորական իրիզացիայից տարբերվում է և խոսում է նրանց ավելի հին լինելու օգտին: Սակայն նման հին ապարանջանները րացաւություն են կաղմում: Ապակյա ապարանջանները սովորական են դառնում և լայն գործադրություն ստանում ֆեոդալական քաղաքի առաջացման և դարգացման ժամանակաշրջանում IX—XIII դարերում, դառնալով առավելապես շուկայի համար արտադրվող էսանազին դարգ (նկ. 25): Գառնիում գտնվել են նաև սմալտալից պատրաստված մատանիների բեկորներ:

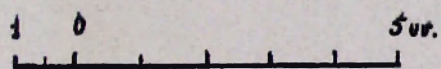
Նկ. 25. Ապակյա ապարանջանների բեկորներ:

Ոսկորե իրեր:—Անրոցի պեղումների ժամանակ շատ հաճախ են գտնվում ոսկորներ, որոնք սղոցված են և երևում է, որ նրանցից իրեր, առարկաներ են պատրաստել: Հաճախակի են մանավանդ եղջերուի եղջյուրների սղոցած մնացորդները, մանավանդ նրանց հիմքի մասերը, որոնք օգագործել հնարավոր չէր: Բացի այդ մնացորդներից գտնվել են նաև ոսկորե պատրաստի իրեր և առարկաներ: Դրանցից պետք է հիշատակել իլիկների գլուխները, որոնք պատրաստվում էին կենդանիների վերջավորությունների հոգերի խրնձորակներից և երբեմն էլ ավելի խոշոր էին լինում քան իլիկների քարե գլուխները:

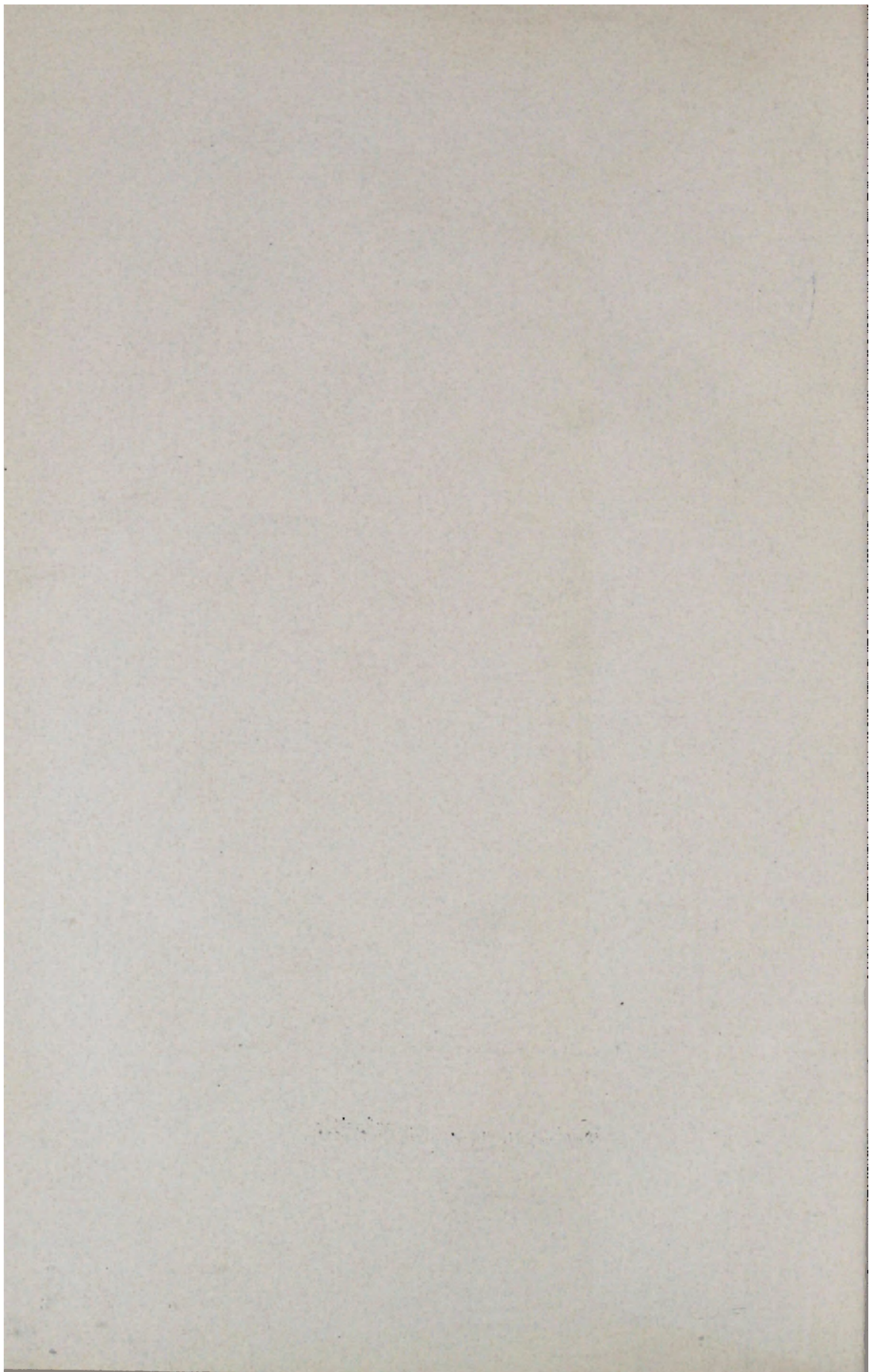
Գտնվել է վարազի ժանիքից պատրաստված մի շատ ուշագրավ գործիք, նման գյուղերում զործածվող կեմարներին, որոնցով կեմ էին մսնում ճիլ խոտերից, պարան՝ կանեփի թելից: Ուրվելիք կեմը կամ պարանը անցկացվում էր կեմարի կեռ ծայրին, իսկ հիմքը մոտ լինում էր անցք, որի մեջ ագուցվող մեծաղե գամի վրա անցկացվում էր ռոնակը, որը պտտեցնելով մի մարգ մանում էր կեմը կամ պարանը, իսկ մյուսը, որն ավելի հմուտ էր լինում, անրնգհատ ավելացնում էր մանվելիք ճիլ խոտը կամ կանեփի թելերը: Կեմարե հիմնական մասը սովորաբար լինում էր այծի եղջյուրից, որի ծայրը աաքացնելով ծռել կեռ դարձնելը դժվար չէր: Գառնիում գտնված կեմարը պատրաստված է վարազի ժանիքից, որի ծայրը ծռել հնարավոր չէր, ուստի տաշել հարմարեցրել են լարը կամ պարանը վրան կապելու համար (№ 1966/2):

Գտնվել է ոսկորից պատրաստված տափակ, րայց երկու կողմից սրածայր մի գործիք (№ 1963/50), որը, թվում է, թե բրուտի դործիք է, որով անում էին հավե անոթների դժագիր դարգերը:

Բնորոշ է, որ այդ ամանների գծագիրը սարդը ավելի պլաստիկ է, այս ասես ճնշումով հատարված լինի, ոչ թե մետաղի սրածայր դործիքով քերված:

Տախտակ II. Ապակյա ապարանդաններ:

Դեռևս թաց կավի վրա դադար գործեր անելը հարկավ չավելի հարմար էր ոսկորի բուն մետաղն գործիքով:

Ոսկորից է պատրաստված մի փոքրիկ իր (1,6 սմ երկարությամբ), որի մեջտեղը սեղ է, իսկ ծայրերը լայնանում են (Ն 1967/56): Նման գործիքով հեշտոնում—կոկում էին բամբակի թելը:

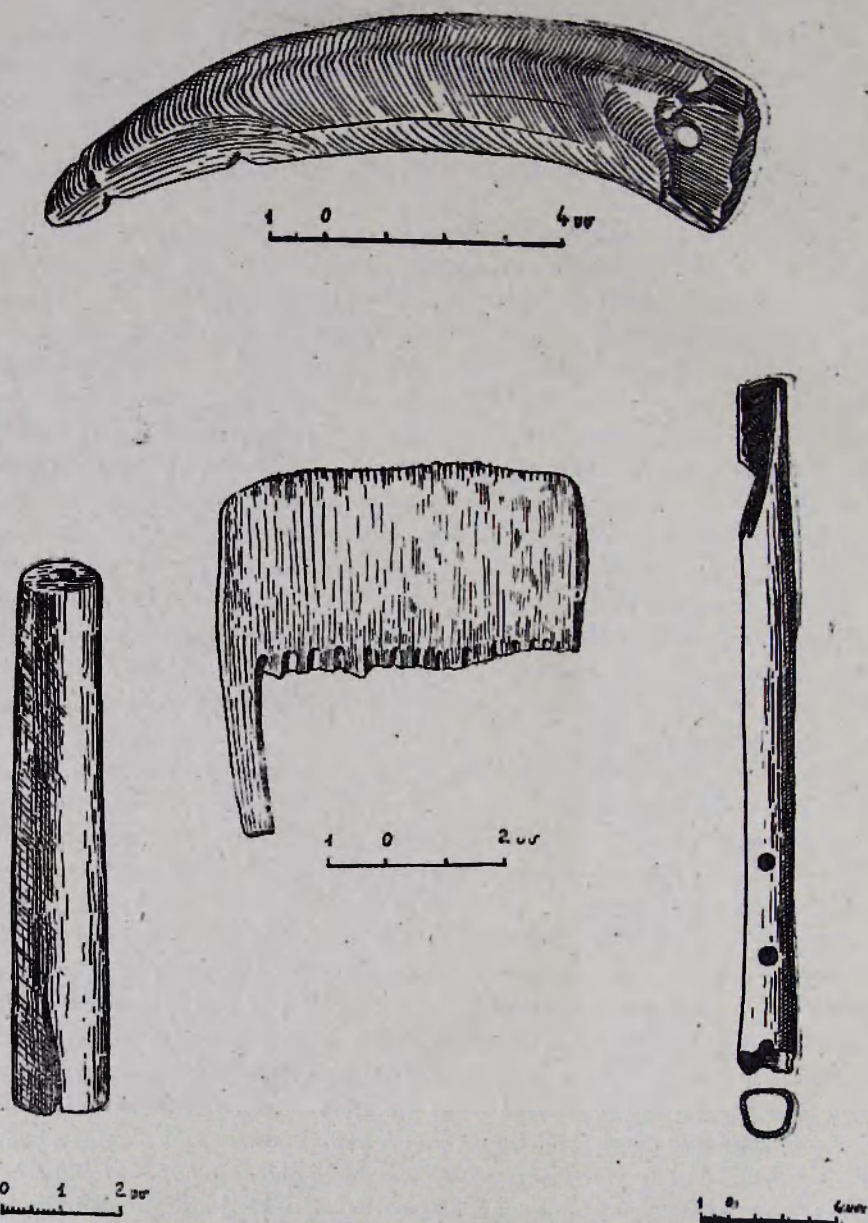
Գտնվել է նաև ոսկորն սանրի կեսը, որի մի կողմի ատամները ավելի խոշոր են եղել, իսկ սյուս կողմինը սանր, ինչպես ժամանակակից սանրերինը (Ն 1965/193): Զվածիկ կտրվածքով մի ոսկորն ձողի մեջ երկարությամբ տնցը է բացված և երկու ծայրերից սզոցված է (Ն 1967/66): Այս ձողը մանր հասվածներով սյուղկով կարելի էր ստանալ ուլունքներ, որպիսի նմուշներ Գառնիում պահվել են:

Ոսկորից պատրաստվել են նաև կրածշատկան գործիքներ, մասնավորապես սրինդ, խոշոր թուշներ աղորոսկրից պատրաստված մի սրինգ դտնվել է մոսկովիկ բաղնիքից ոչ հեռու միջնադարյան շերտում: Սրինգը բավականաչափ երկար է, թևն երրորդ անցքի մոտից ջարդված է (Ն 1969/82) (նկ. 26):

Ուլունքներ:—Բնակչության կենցաղի մեջ սովորական են եղել զանազան պարզերը: Կերևում խստիկ մեղադրելից պատրաստվող ապարանջանների, մուտանիների, ականջողների, ապակյա ապարանջանների սափն: Այդ ասենից բացի ամեն անհատի նյութից՝ քարից, ապակուց, կամ ապակու խմորից, մետաղներից, կտվից, ոսկորից պարաստում էին զանազան ածական ուլունքներ և կախիկներ: Ընդ ժամանակի ուլունքներից դրանք տարբերվում էին իրենց ձևերով, անսրով, մշակման առանձնահատկություններով: Միջին դարերի համար բնորոշ է բոխորովին նոր տիպի ուլունքների և կախիկների երեան դալը: Դրանք պատրաստվում էին հախճապակու համար նյութ ծառայող սպիտակ կտվիյ և ծածկվում բաց երկնադույն ջնարակով: Նման ուլունքներ և կախիկներ պահվել են XIII—XIV դարի շերտերում և միանգամայն բնորոշ են այդ ժամանակաշրջանի համար:

Դրամներ:—Գառնիում պահվումների, ինչպես շինարարական այլ աշխատանքների ժամանակ դրամներ շատ հաճախ են հայտնաբերվել: Դրանց ուսումնասիրությունով դրալված է Պեաական պատմական թանգարանի դրամովետտը: Մոշկոյանը, ուստի կսահմանափակվենք մի քանի ընդհանուր տեղեկություններ հաղորդելով:

Գտնվել են ինչպես հայկենիսական-հռոմեական ժամանակաշրջանի, նույնպես և միջնադարյան դրամներ, բայց վերջիններիս թիվը անհամեմատ ավելի մեծ է: Արարական դրամներ քիչ են գտնվել և դրանք պատրաստված են տափակալու արծաթից. արաբականներից փոքր ինչ ավելի է բյուզանդական պրամների թիվը, որոնք պատրաստված են ոսկուց և պղնձից: Գառնի պյուղի բնակիչները երկու անգամ պոել են բյուզանդական ոսկո դրամների պոնձ, դժբախտաբար տղ դանձերից հատ ու կենտ դրամներ են Պետ. պատմական թանգարան հասել: Բացի սելջուկյան առանձին դրամներից, 1957 թ. գտնվեց և 54 պղնձադրամներից բաղկացած դանձ: Հաճախակի է վրացական, մանավանդ Թամար թագուհու և Դավթի դրամների գյուտերը: Մեծ է մոնղոլական ժամանակաշրջանի դրամների թիվը: 1941 թ. արծաթե և պղնձե միջնադարյան դրամների մեծ դանձ է պահվել Գառնի գյուղի արևելյան ծայրի ջրանցքաշինության ժամանակ: Գառնի մեջ եղել են տարբեր ժամանակների դրամներ:

Նկ. 26. Ոսկորի խեղճ՝ կեմար, ձող, սառնար, սրբիչ:

Մոնղոլական հետադաժամականների արժաթյա դրամների մի մեծ
դանձ դանվել է դյուդի հյուսիս-արևելյան ծայրին (1953)։ Գանձը գտնող կոլ-
տնտեսական Ունիկ Բարայանը Պետական պատմական թանգարանին է հանձ-
նել 500 դրամներ, որոնք ինչպես մեզ հաղորդեց թանգարանի դրամագետ Խ.
Լև. Մուշեղյանը, մոնղոլական են և վերաբերում են XIII դ. երկրորդ կեսին։

Գառնիի առավել ուշ դրամները կտրված են իրանում, Թուրքիայում և
Եվրոպական երկրներում։ Վերջիններից մեկը Հեսենի լանդգրաֆի, սուլտր
Տրանսիլվանիայի պրինցեսպսի արժաթե խոշոր դրամներն են կտրված XVI
դարի վերջերին և XVII դարի սկզբներին։

Նթև. Միջնադարյան տարբեր պետությունների դրամների դյուտերը նշա-
նավորում են Հայաստանի անտեսական, առևարական և քաղաքական կա-
պերը մի շարք երկրների հետ, և ցույց են տալիս տեղական շուկայի առկայու-
թյունը միջնադարյան Գառնի դյուդաքաղաքում, ապա XVI—XVII դարերի
կամ ուշ միջնադարյան դրամները դրսևորում են հայ վաճառականների կա-
պերը Իրանի, Թուրքիայի և Եվրոպայի հետ։ Բացի այդ, իրանական և թուր-
քական դրամները զործադրություն ունեն և Հայաստանում։ Միաժամանակ
պեղք է նկատի ունենալ, որ այդ դրամները կարող էին Գառնի ընկնել նաև
այդ նրբորմերից անընդհատ Հայաստանի վրա հարձակվող հրոսականների միջո-
ցով։